

OCENE IN POROČILA

Desanka Kovačević-Kojić, **Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV–XV)**. Beograd : Istorijski institut, 2007. 491 strani. (Studia Historica Collecta ; 2)

Desanka Kovačević-Kojić spada med najboljše poznavalce razvoja srednjeveških mest Bosne in Srbije. Izšla je iz znamenite Dinić-Tadićeve zgodovinske šole v Beogradu, kjer je dobila osnovo za svoje znanstveno delo. Vendar je iz njene bogate bibliografije, ki prikazuje obsežno paleto problemov bosanske in srbske srednjeveške zgodovine, možno ugotoviti, da je pri svojem znanstvenem delu originalna tako pri iskanju tem kot tudi pri uporabi izvernih metodoloških prijemov. Svojo akademsko kariero je zelo uspešno opravila na Sarajevski univerzi, kjer je predavala srednjeveško obdobje zgodovine narodov Jugoslavije. Zaradi zaostrenih razmer se je leta 1990 umaknila v Beograd. Mednarodno priznana medievistka, od leta 1994 tudi članica SANU, je kljub visoki starosti (83 let) še vedno aktivna v zgodovinopisju.

V njeni najnovejši knjigi so zbrane razprave in študije, ki so vezane na srednjeveška mesta v Srbiji in Bosni. Nastala naj bi na podobni osnovi, to je na razvoju rudarstva, prvenstveno na izkoriščanju srebra in zlata. V Srbiji se je ta proces začel razvijati s prihodom Sasov, rudarskih strokovnjakov sredi 13. stoletja, v Bosni pa sto let kasneje. Proces urbanizacije je dosegel vrhunec v prvi polovici 15. stoletja. Pri tem naj bi odločilno vlogo odigrali prav Dubrovčani. Gre za izbor 31 razprav in člankov, ki so nastali v okviru raziskovanja širših tem ter jih je avtorica predstavila na domačih in tujih znanstvenih srečanjih. Med njimi so referati, ki so nastali v skladu s projekti mednarodne komisije za zgodovino evropskih mest, katere članica je. Več razprav in člankov pa je bilo objavljenih v revijah in časopisih, ki so danes težje dostopni, predstavljajo pa s sodobnejšimi prispevki neko organsko celoto in so še vedno nepreseženi. Zato nas ne sme čuditi, da so te razprave in članki nastali v širokem časovnem razmaku: prva je bila objavljena že leta 1952, zadnja pa leta 2005. Nekaj referatov je izšlo v tujih revijah v francoskem ali italijanskem jeziku, sedaj pa so objavljeni v srščini.

Za srbska in bosanska srednjeveška mesta je značilno, da ni opazne kontinuitete z antičnim obdobjem. Prav tako se ni ohranilo gradivo v domačih zgodovinskih virih, oziroma je bilo to gradivo v času turških vojn večinoma uničeno. Zato se je morala avtorica poglobiti v vse pomembnejše fonde Dubrovniškega arhiva in pri tem opravila pionirsko delo. Uporabila je sodobno zgodovinsko metodo, ki je iz drobnih podatkov v notarskih in kancelarskih knjigah, na podlagi izoliranih podatkov v trgovskih knjigah, pogodbah in testamentih, ki so vezani na vsakodnevno življenje tedanjega poslovnega sveta, podala reliefno sliko zgodovinskih procesov in pojavov. Študije v predstavljeni knjigi slonijo v glavnem na podatkih iz bogatega Dubrovniškega arhiva. Njene raziskave segajo do obdobja, ko so Turki zasedli posamezna področja in prekinili nadaljnji razvoj.

Z vidika vsebine so razprave in članki razvrščeni po določenem kriteriju v štiri zaključene sklope. Prvo poglavje predstavlja monografski pristop k obravnavi posameznih srednjeveških mest v Srbiji in Bosni. Dubrovniško arhivsko gradivo je avtorici narekovalo, da si je izdelala model na podlagi katerega je predstavila značilnosti razvoja posameznega mesta. Odločbe dubrovniške vlade o imenovanju sodnih komisij za razreševanje sporov med Dubrovčani v posameznih krajih v Srbiji in Bosni so registrirane v zapisnikih Malega sveta. Ti podatki, v katerih se omenjajo konzul in dva sodnika, predstavljajo izredno pomembno gradivo za proučevanje mnogih vprašanj, ki se nanašajo na življenje dubrovniške kolonije v posameznih mestih. Na podlagi tega gradiva prikaže avtorica številčno stanje dubrovniške kolonije v posameznih obdobjih, družbeno strukturo članov kolonije (plemstvo, pučani) in selitev posameznih dubrovniških trgovcev iz kraja v kraj. Dubrovniško gradivo nudi tudi podatke o urbanističnem izgledu in razvoju mesta. Zanimiva je tudi ugotovitev D. Kovačević-Kojić, da so srbska in bosanska mesta spadala po številu prebivalstva med srednja mesta po evropski kvalifikaciji. Štela naj bi od 1600 do 2000 prebivalcev.

Opozoril bom na nekatere specifičnosti, ki jih avtorica navaja pri obravnavi posameznih srbskih in bosanskih srednjeveških mest. *Janjevo* je znan rudarski kraj, ki se omenja že leta 1303. Dubrovniška kolonija je številna v prvi polovici 15. stoletja. V Janjevu je zaznati visok nivo metalurške tehnike. Pojavljajo

se številni domači trgovci in obrtniki. *Zvornik* impresionira s pasom utrdb in obzidja in spada med redka mesta, ki so bila utrjena. V podgradju se prvič omenjajo Dubrovčani leta 1412. Na podlagi registriranih odločb o imenovanju sodnih komisij je avtorica izdelala tabelo, iz katere je poimensko razvidno, kdo so sestavljali dubrovniško kolonijo. Najštevilnejša je bila dubrovniška kolonija leta 1428, ko je šela 238 članov. Posebno pozornost posveti avtorica sodnim komisijam ter na podlagi podrobne analize ugotavlja, kdo je bil na to funkcijo največkrat imenovan. To naj bi bil tudi odraz družbene diferenciacije (plemiči, pučani). Po letu 1433 je *Zvornik* prišel v okvir Despotovine in ni predstavljal več obmejno mesto. Zato je začel propadati. Mnogi dubrovniški trgovci so prešli v Srebrenico oziroma v Fojnico. O teh vprašanjih so zelo povedne pregledne tabele. Glavno zanimanje dubrovniških trgovcev v *Zvorniku* je bila trgovina. Od tu se trgovci povezujejo z drugimi trgovskimi centri na Balkanu. Trgovina s srebrom je zavzemala posebno mesto v poslovanju dubrovniških trgovcev v *Zvorniku* (bližina rudnikov v Srebrenici). Velik del poslov je bil osnovan na odnosih medsebojne zadolženosti in kreditiranja. Tudi dubrovniški obrtniki so se vključevali v vsakdanje življenje. Kot katoličani so dubrovniški trgovci lahko svobodno opravljali svoje verske obrede v katoliških cerkvah in frančiškanskemu samostanu. Na mestu današnjega *Sarajeva* je bila srednjeveška župa in grad Vrhbosna. Pred prihodom Turkov se je na prostoru današnjega Sarajeva razvil kraj z imenom Trgovište, ki naj bi bil po ugotovitvi avtorice sinonim za kraj Tornik. Ime naj bi dobil po sejmu, ki se je vršil ob torkih. Na tem mestu naj bi nastalo Sarajevo, ki ga je utemeljil z izdajo vakuf-name Isa-beg Ihaković leta 1462. *Priština* je imela v srednjeveški srbski državi zelo pomemben položaj, saj je bila ena od prestolnic srbskih vladarjev. Ležala je na križišču pomembnih srednjeveških poti. Vzpon rudnikov srebra v Novem Brdu in Janjevu ter svinca v Trepčji je zelo vplival na gospodarski položaj Prištine. Od začetka 15. stoletja lahko intenzivno sledimo prisotnosti dubrovniških trgovcev. Odločbe o imenovanju sodnih komisij za reševanje sporov med Dubrovčani predstavljajo izredno pomembno gradivo za proučevanje mnogih vprašanj, ki se nanašajo na delovanje dubrovniške kolonije v Prištini. Največ Dubrovčanov je avtorica ugotovila leta 1437 in to 218. Družbena struktura je razvidna iz strukture sodnih komisij, ki jih je avtorica zelo podrobno obdelala. Izmed njih je izločila več trgovcev velikega formata (npr. Nikola Tvrtka Glavić). Med Dubrovčani v Prištini je bilo tudi veliko obrtnikov (zlatarji, krojači, krznarji). Čeprav Priština ni bila rudarsko mesto, je postala velik trg za srebro iz bližnjih rudnikov. V Prištini so bile tudi rafinerije plemenitih kovin ter kovnica srbskega denarja. Med drugim obdela avtorica še razvoj lokalne trgovine in razvoj lokalne obrti. Dotakne se tudi strukture mestne oblasti ter zunanjega izgleda mesta. Hiše, v katerih so prebivali Dubrovčani, so bile večinoma lesene, od pomembnejših zgradb pa omenja katoliško cerkev sv. Marije. Pomembno pomagalo predstavljajo objavljeni turški viri, kjer so omenjene mestne četrti-mahale, ki so imele srbske nazive. Priština je eno od tistih mest v srbski državi, kjer ni bilo rudarske proizvodnje, pa je kljub temu uspešno napredovala. Spadala je med tako imenovana odprta mestna naselja.

Poseben položaj naj bi imel trg *Drijeva* ob izlivi reke Neretve v morje. Ko je bosanski vladar Stjepan II. Kotromanić priključil Bosni dolino Neretve, si je Bosna zagotovila izhod na morje. Tu naj bi nastali ugodni pogoji za promet in trgovino. Trgovalo se je s soljo, rudarskimi proizvodi, živino in sužnji. Dubrovniška vlada si je zagotovila nekatere privilegije za svoje trgovce, zato naj bi obstajal v Drijevih nekakšen kondominij. Ker so se Dubrovčani zelo zgodaj vključili v trgovino in življenje naselja, so zapustili dragocena pričevanja o njegovem zunanjem izgledu. Avtorica si je zadala nalogo ugotoviti približno lokalizacijo tega kraja, ker se materialni ostanki do danes niso ohranili, v virih pa ni točne označbe. Ker so Dubrovčani v testamentih zapuščali znatna sredstva za cerkev sv. Vida v Drijevih, je prišla do zaključka, da je treba iskati kraj *Drijeva* v majhni vasi Vid, torej na področju, kjer je stala antična Naron. Upošteva tudi dejstvo, da je reka Neretva zelo spreminjala svoj tok.

Od bosanskih mest avtorica posebej obdela *Fojnico*. V začetku 15. stoletja je postal Podvisoko znan in razvit trg, kamor je prihajalo srebro iz bližnjih rudnikov in se je z njim trgovalo. Preobrat je nastopil v začetku tridesetih let 15. stoletja, ko so se začeli zbirati Dubrovčani v večjem številu v Fojnici, kjer nastane najmočnejša dubrovniška kolonija v Bosni. To je privedlo do propadanja Visokega in *Zvornika*. V okolici Fojnice so delovali rudniki srebra. Proces proizvodnje avtorica rekonstruira na podlagi turških rudarskih zakonov, ki pa so dejansko prevzeti stari srednjeveški zakoni. V Fojnici so predelovali rude v topilnicah, prav tako je tu delovala tudi kovnica denarja. Napredek rudarstva je pospeševal trgovino, v katero so bili vključeni tudi domačini. Z napredkom trgovine so se povečale tudi vrste in količine trgovske robe, s katero so v Fojnici poleg žlahtnih kovin trgovali (tkanine, vsakdanji predmeti). Na podlagi

turškega sumarnega popisa takoj po turški zasedbi leta 1468/69 avtorica ugotavlja, da je bila Fojnica srednje veliko mesto z okrog 1600 prebivalci. Mestna ureditev je bila oblikovana po saškem vzoru. Na čelu uprave je bil knez. Tudi Fojnica je bila odprto mesto. Med drugi prinaša avtorica podatke o cenah hiš. Posebno mesto v urbani strukturi pa zavzema frančiškanski samostan. *Pjlevlja* so imela pomembno mesto v urbanizaciji Polimlja in zgornjega Podrinja. Na tem prostoru so karavanske poti povezovale centralne in vzhodne dele Balkanskega polotoka s srednjim delom in jadransko obalo. Karavanski promet se je intenziviral zaradi izvoza plemenitih kovin iz srbske države v Dubrovnik. Dubrovniško gradivo nudi največ podatkov o karavanski trgovini. Slednja je povzročila, da se je domače prebivalstvo aktivno vključevalo v trgovino.

Posebno pozornost posveti D. Kovačević-Kojić nadaljnjemu razvoju mest pod vladavino fevdalne *dinastije Kosač* v prvi polovici 15. stoletja. Stari trgi: Foča, Goražde in Cernica, znani že iz časov, ko so bili v okviru srbske države, doživijo pod Kosači nadaljnji razvoj. Od karavanskih postojank se razvijejo v večja trgovska središča v *zgornjem Podrinju*. Goražde postanejo tudi znani trg s soljo. Ob Drini in njenih pritokih je bilo zgrajenih večje število gradov, ki so pripadali posameznim članom rodbine Kosač. Pod temi gradovi nastanejo podgradja, ki pa ostajajo na nivoju vasi. V prvi polovici 15. stoletja pride na tem področju do napredka živinoreje in čebelarstva, kar povzroči, da se okrepi trgovina s kožami in voskom. Preko Podrinja je najkrajša in najvarnejša trgovska pot iz Dubrovnika na področje srbske države, od koder prihaja v Dubrovnik srebro in zlato. V to trgovino se intenzivno vključuje domač trgovski element. Medtem ko se mesta v Podrinju in Polimlju razvijejo pod vladavino Kosač v napredne trgovske centre, ostaja humska zemlja slabo urbanizirana. Najambicioznejši poskus hercega Stjepana, da spodbudi razvoj mest, je bil planski načrt za razvoj mesta *Novi* ob vhodu v Boko Kotorsko. Tu naj bi nastal močan trgovski center s tkalnico sukna in tržiščem soli. *Borač* je bil središče druge pomembne fevdalne dinastije v Bosni, to je dinastije Pavlovičev. Lokalizacija gradu Borač je bila v zgodovini dolgo časa predmet različnih pogledov in tolmačenj. Avtorica se strinja z ugotovitvijo Vladimirja Skarića, da gre za Borač, ki leži v bližini Rogatice. Na podlagi ohranjenih pečatov družine Pavlovič skuša rekonstruirati grad Borač, ki je danes v razvalinah. Pod gradom se je razvilo podgradje znano v dubrovniških virih od leta 1417. Tu je bila pomembna karavanska postaja, ki jo Dubrovčani označujejo kot »borgo«, kar pomeni, da gre za pomembno trgovsko postojanko. Ko je postal Borač obmejno mesto in je bila uvedena carina, je postal privlačen za delovanje dubrovniških trgovcev.

Ob zaključku tega poglavja gre omeniti še dva zanimiva prispevka. V prvem je ponatisnjen enciklopedičen prispevek o mestih v Bosni in Hercegovini (iz Enciklopedije Jugoslavije), v katerem avtorica sintetizira rezultate svojih raziskav. V drugem oziroma zadnjem pa razpravlja o srednjeveških mestih Srbije in Bosne pred in po utrditvi turško-osmanske oblasti. Najprej razporedi mesta po kriterijih, ki so povzročili njihov nastanek in razvoj: poseben položaj Drijeva in primorskih mest v Zeti, povezava z razvojem rudarstva (Novo Brdo, Janjevo, Kreševo, Fojnica), izključno trgovski centri (Priština, Zvornik, Visoko), kraji ob pomembnih poteh (Prizren, Peć, Trgovište, Prijepolje, Vučitrn), karavanske postaje (Foča, Goražde, Cernica, Prača), načrtno grajena mesta (Novi, Beograd, Smederevo). Avtorica odločno nasprotuje tezi bolgarskega turkologa Nikolaja Todorova, da so mesta na Balkanu po prihodu Turkov popolnoma propadla in da so jih Turki postavili na novo. Avtorica utemeljuje svoj pogled z ugotovitvijo, da po prihodu Turkov mestno življenje ni bilo prekinjeno. Mesta so dobila nove vsebine in izgled v skladu s političnimi, družbenimi in gospodarskimi spremembami, ki so sledile. Osmanska oblast je posamezna stara mesta spreminjala v nove administrativne (sedež sanžaka), gospodarske in verske centre. Dubrovniški trgovci so sicer v najtežjih časih zapuščali mesta, vendar se po letu 1470 ponovno okrepijo dubrovniške kolonije v teh mestih.

Drugi sklop objavljenih prispevkov ima naslov »Mestni ambient«. V prvem skuša podati izgled *Beograda* od 1402 do 1521. V času vladavine despota Štefana Lazarevića je Beograd postal glavno mesto srbske države. Sliko mesta je podal Konstantin Filozof v znameniti biografiji Štefana Lazarevića. To je po mnenju avtorice najlepše in najzanesljivejše pričevanje, ki ga je zapisal nek sodobnik. V prispevku navaja opise nekaterih potopiscev in zaključuje z opisom, ki ga je zapustil frančiškan Italijan Johannes Tagliacozze, ki je bival v Beogradu leta 1456, v času obleganja Beograda s strani Turkov. Izgled *Srebrenice* je rekonstruirala na podlagi podatkov v dubrovniških virih med 1352 do 1460. V najstarejšem popisu frančiškanskih samostanov v Bosni, ki ga je napisal 1375 Bartolomej Pizanski je tudi samostan v Srebrenici. Poleg Novega Brda je bila Srebrenica (od 1411 spadala v srbsko Despotovino) največji rudnik

srebra na Balkanu. Ker je bila topilnica v samem središču mesta so se Dubrovčani pritoževali zaradi onesnaženega zraka. Za Srebrenico se je v dubrovniških virih tudi ohranilo ime ulice. »Via di mercato« je bila ulica, ki je vodila na trg. Trgovina se ni odvijala na odprtem trgu ampak v trgovinah (botega, stacun) v hišah, ki so bile lastništvo dubrovniških trgovcev. Hiše so bile lesene, zanimivo pa je, da so bile znane cene hiš. Da se je Srebrenica razvila v urbano središče (v dubrovniških virih se uporablja terminologija »mercatum«, »civitas«) govori tudi dejstvo, da je bila uvedena kanalizacija. Frančiškanskemu samostanu v Srebrenici so Dubrovčani namenjali precejšnja sredstva (volila v testamentih). Ohranjene so tudi pogodbe o gradnji posameznih delov samostana (kamnoseki in slikarji prihajali iz Dubrovnika). *Zdravstvene razmere* v srednjeveški Bosni so tema, ki ji je avtorica namenila posebno raziskavo. Izpostavlja primer topilnic srebra v rudarskem mestu Srebrenica, pri čemer opozarja na ekološko osveščenost Dubrovčanov. Dubrovniški trgovci so se leta 1435 pritožili srbskemu despotu Đurđu Brankoviću zaradi slabih zdravstvenih razmer v mestu. Ker so topilnice onesnaževale zrak, so zagrozili, da bodo zapustili mesto. Na podoben način so leta 1453 dubrovniški odposlanci hercegu Stjepanu sporočili, da njihovi trgovci ne bodo obiskovali mest ob Drini, ker so »nezdrava«. Kuga je prav tako velikokrat ovirala trgovanje. Bosanski vladarji in fevdalci so iskali zdravstveno pomoč v Dubrovniku.

Avtorica se v dveh prispevkih dotakne organiziranja in delovanju katoliške cerkve v srednjeveški Srbiji in Bosni. V prvem prispevku je skušala določiti vlogo dubrovniških trgovcev pri oblikovanju in nadaljnjem razvoju katoliških cerkvenih organizacij na Balkanu. Nastajanje *katoliških župnij* gre v korak z ustanavljanjem rudarskih naselij s strani nemških rudarjev Sasov. Poleg rudarjev Sasov so Kotorani in Dubrovčani predstavljali katoliško populacijo v Srbiji. Gradivo iz Dubrovniškega arhiva izpopolnjuje sliko o široko razvejani mreži katoliških župnij, raztresenih na prostoru srbske pravoslavne cerkve. Te katoliške oaze niso nastale iz misijonarskih pobud. V drugem prispevku (referat je bil prebran na proslavi ob 700 letnici delovanja frančiškanov v Bosni. 8. VI. 1992 so v zgradbi frančiškanske teologije v Neđerićih v napadu vsi referati zgoreli. Njen referat se je k sreči ohranil) prikaže prisotnost, vlogo in značaj *frančiškanov* v življenju srednjeveških mestnih naselij. Iz dubrovniškega gradiva lahko največ izvemo o raznih vidikih njihove vsakodnevne dejavnosti. Dubrovniški trgovci so veliko prispevali (volila) h gradnji frančiškanskih samostanov. Samostani so bili pomembna oporišča dubrovniških trgovcev. V njih so shranjevali svoje imetje in trgovsko blago, v frančiškanskih pisarnah so sklepali pogodbe in sestavljali testamente.

Ker so raziskovalci dajali prednost proučevanju rudarskih mestnih naselij v Srbiji, trgovski centri pa naj bi bili zapostavljeni, je avtorice svoje raziskave usmerila še v *Smederevo*. Z gradnjo trdnjave in rezidence despota Đurđa Brankovića se je povečalo zanimanje Dubrovčanov za to mesto. Z novim gradivom avtorica osvetli delovanje dubrovniške kolonije med letom 1445 in 1457. Na novih virih pa nas seznanja s funkcijo *knezov* v mestnih naseljih srednjeveške Bosne.

Družbena struktura prebivalstva v rudarskih mestnih naseljih je razvidna iz Zakona o rudnikih despota Štefana Lazarevića in iz turških rudarskih zakonov. Poleg Dubrovčanov, ki se v teh mestih ukvarjajo predvsem z rudarstvom in trgovino, se v trgovino vedno bolj vključujejo domači ljudje. To je razvidno iz poslovnih knjige dubrovniškega trgovca Mihajla Lukarevića. Socialno elito v glavnem predstavljajo Dubrovčani in Sasi, vendar prihaja tudi med domačimi trgovci do socialne diferenciacije. Domači trgovci stremijo za tem, da dosežejo status dubrovniškega meščana.

V zadnji razpravi pa avtorica govori o *biblioteki* Nikolaja iz Kotora. Deloval je na dvoru srbskih despotov. Bil je pisar in kancelar ter je vodil latinsko pisarno, poslan pa je bil tudi na diplomatske misije. V dodatku k testamentu, ki je bil registriran v Dubrovniku, je naveden spisek knjig, ki so predstavljale njegovo privatno biblioteko. S tem prispevkom odpira avtorica vprašanje o pismenosti in prodoru humanizma v Srbijo.

V tretjem sklopu se Kovačević-Kojićeva ukvarja s faktorji urbanizacije. V prvi razpravi ugotavlja, da je bila *vloga rudarstva* v ekonomskem in kulturnem življenju srednjeveške Srbije in Bosne večja, kot se je v zgodovini pisje doslej poudarjalo. To so pokazala najnovejša proučevanja te problematike. Rudniki v notranjosti Srbije so imeli različne stopnje gospodarskega razvoja, kar je bilo odvisno od intenzivnosti rudarske proizvodnje. Zanimivo je spremljati vpliv rudarstva na gospodarski razvoj tistih mestnih naselij, ki niso imela lastne rudarske proizvodnje. Kljub temu se v teh mestih zbirajo dubrovniški trgovci, ki so bili povezani z rudarstvom. Sledi primerjalna študija o *ekonomskem* razvoju mestnih naselij na teritoriju Jugoslavije od 13. do 15. stoletja, v kateri so zajeta tudi mesta na področju Hrvaške in Slovenije. Po-

sebej se zaustavlja na vplivu rudarskih naselij na *vasi* in v njihovi okolici na področju Srbije in Bosne. Povečevalo se je povpraševanje po poljedeljskih in živinorejskih proizvodih, ustvarjali so se ugodni pogoji za napredek obrti. Na koncu se avtorica dotakne še vprašanja *pustošenja* balkanskih mest, kar so povzročili napadi Turkov, po zasedbi Turkov pa so mesta trpela tudi zaradi vpadov Madžarov. Vse štiri teme so obravnavane v referatih, ki jih je Desanka Kovačević-Kojić predstavila na dveh mednarodnih kongresih oziroma na Mednarodni komisiji za zgodovino evropskih mest.

V zadnjem četrtem poglavju pa avtorica obravnava družbeno in ekonomsko podlago urbanizacije. V prvi študiji predstavlja rezultate proučevanja *obrta* v srednjeveški Bosni. Navaja podatke o obrtni dejavnosti v okviru hišne domače proizvodnje, o delovanju dubrovniških obrtnikov in o bosanskih dečkih, ki so se prihajali učiti obrti v Dubrovnik. Med obrtnimi izdelki, ki so jih dajali domači trgovci v zastavo, so bili tudi srebrni izdelki izdelani na »bosanski način«. Obrti v Novem Brdu in okolici pa je ugotavljala na podlagi Zakonika Novega Brda in trgovske knjige Dubrovčana Mihajla Lukarevića. Dubrovniški obrtniki so se pojavljali v velikem številu tudi v Srebrenici. Od leta 1413 do 1459 je v Srebrenici bivalo 166 raznih dubrovniških obrtnikov, kar dokazuje, da je bil v Srebrenici poleg rudarskega in trgovskega razvit tudi obrtniški center. Posebej avtorica obdela posamezne vidnejše dubrovniške trgovce v Srebrenici, ki so se uveljavili v trgovini s srebrom in s tkaninami ter ukvarjali s kreditnimi posli.

Posebno pozornost posveti avtorica domačemu meščanskemu sloju v mestnih naseljih srednjeveške Bosne. Bogatejši sloj *domačih trgovcev* si je od konca 14. stoletja prizadeval pridobiti status dubrovniškega meščana. S tem so pridobili pravico do sodne avtonomije v odnosu do lokalne oblasti. Toda v nasprotju s predpisi, ki so zahtevali, da se z rodbino naselijo v Dubrovniku, so še naprej živeli v rodnem mestu s statusom dubrovniškega meščana. Pri svojih raziskavah prihaja Desanka Kovačević-Kojić do zelo pomembne ugotovitve. V dubrovniških kolonijah v rudarskih in trgovskih centrih na Balkanu je leta 1434 živelo okrog 1000 Dubrovčanov. Seveda se pri tem postavlja vprašanje, ali je Dubrovnik glede na svojo populacijo lahko imel toliko prebivalcev izven mestnega obzidja? Rešitev vidi v dejstvu, da so vsaj en del članov dubrovniških kolonij v prvi polovici 15. stoletja predstavljali domači ljudje s statusom dubrovniškega meščana in imeli pravico biti imenovani v sodne komisije. Konkretno razpravlja o domačih trgovcih v Srebrenici. Pri tem opozori še na privatne poslovne knjige, ki dajejo zelo zanesljiv vpogled v trgovsko aktivnost domačega prebivalstva. Poslovne knjige so vodili skoraj vsi dubrovniški trgovci in trgovske družbe, v katere so vpisovali svoje dolžnike. Žal je večina teh poslovnih knjig ohranjenih le v fragmentih. Na podlagi razpoložljivih podatkov je ugotovila, da je bilo v kreditne posle v Srebrenici zajetih okrog 260 domačih ljudi, dejansko število pa je moralo biti mnogo večje.

Na koncu se avtorica dotakne še enega vprašanja: kje je bila *kovnica denarja* bosanskih vladarjev? Konkretnih podatkov ni ohranjenih. Na podlagi podrobne analize, predvsem pa koncentracije delovanja dubrovniških zlatarjev, ki so bili večji tudi izdelave novcev, pride avtorica do zaključka, da je bila kovnica denarja v Fojnici.

Knjigo zaključuje obsežen register osebnih, krajevnih imen in pojmov ter popis ilustracij.

Desanka Kovačević-Kojić je v svoji najnovejši knjigi zbrala zelo širok in pester izbor svojih razprav in referatov. Pri tem je opozorila na celo vrsto problemov, odprla veliko tem in s tem pokazala pot bodočim raziskovalcem dubrovniškega arhivskega gradiva, da bodo nadaljevali raziskovanje tistih neobdelanih vprašanj gospodarskega razvoja balkanskega zaledja, ki so bila doslej zapostavljena ali prezrta.

I g n a c i j V o j e

Z d r a v k o Š u n d r i c a, **Tajna kutija dubrovačkog arhiva: I. dio.** Zagreb, Dubrovnik : HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku. 432 strani.

Ko sem začel leta 1954 zbirati v Dubrovniškem arhivu gradivo za doktorsko disertacijo *Kreditna trgovina Dubrovnika v srednjem veku*, sem naletel na arhivarja Zdravka Šundrico. Jaz sem bil začetnik asistent, on je bil na začetku svoje arhivske kariere. Sprejel me je odprtih rok, nudil mi je vsestransko pomoč ter prispeval k temu, da sem vzljubil arhivsko delo. Lahko rečem, da je bil eden najboljših poznavalcev dubrovniškega arhiva, zlasti je podrobno poznal vsebino posameznih arhivskih serij in bogastvo arhivskega materiala.